

DOI: 10.51728/ZRIPF202501021C

Izvorni naučni rad

Original scientific paper

Priljeno 22.07.2025.

Prof. dr. Senad Ćeman

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

senad.ceman@fin.unsa.ba

IZVORI, DEFINICIJE I USLOVI PRIMJENE NAČELA NUŽNOSTI (ḌARŪRA) U ISLAMSKOM PRAVU

Sažetak

Rad razmatra načelo nužnosti (Ḍarūra) u uṣūl al-fiqhu i njegovu ulogu u privremenom odstupanju od opće norme radi očuvanja zaštićenih vrijednosti (Ḍarūrijāt) u islamu. Cilj je ponuditi sistematiziran okvir koji obuhvata izvore i definicije, operacionaliziran metod poređenja te skup uslova i ograničenja primjene u savremenim fikhskim pitanjima. Autor primjenjuje analitički i uporedni metod u obradi klasičnih i savremenih izvora. Rad operacionalizira metod (kriterije selekcije i korake poređenja), nudi tabelarnu klasifikaciju definicija i izdvaja uslove i ograničenja (Ḍawābiṭ) primjene načela nužnosti. Predstavljena su dva kratka primjera savremene primjene (obredi i nasljedno pravo), kroz koja se verifikuje protokol procjene: tekst – maqāsid – Ḍawābiṭ – minimalna mjera – vremensko ograničenje. Doprinos rada je sistematizacija definicija i postavljanje praktičnog okvira za odgovornu primjenu načela nužde u savremenim fikhskim pitanjima.

Ključne riječi: načelo nužnosti, šerijatska osnova (*te'sīl*), islamska jurisprudencija, metodologija prava, mezhebi, savremeni fikh.

Uvod

Načelo nužnosti (Ḍarūra) jedna je od ključnih pretpostavki pravilnog razumijevanja Šerijata, koju su kroz stoljeća razvijali šerijatskopравни teoretičari klasičnog i savremenog doba.

Savremene fikhske rasprave sve češće otvaraju pitanje granice između onoga što je nužno i onoga što je dopušteno. Ovaj rad polazi upravo od tog pitanja, nastojeći iz perspektive metodologije šerijatskog prava osvijetliti temeljna značenja, izvore i domet načela nužnosti. Kad se načelo nužnosti pravno smjesti u klasični i savremeni kontekst, ono dobija na značaju kao platforma za ujednačeno normiranje propisa. Teorija nužnosti propituje odnos norme i adresata, stanja i propisa, dopuštenog i zabranjenog, koristi i štete, promjenjivog i postojanog, bitnog i sporednog. Riječ je o sveobuhvatnom načelu, primjenjivom u gotovo svim oblastima islamskog prava. Utemeljeno je u čvrstim šerijatskim izvorima i pruža pravnicima različitih škola mogućnost da načelo nužnosti definiraju u okviru metodologije vlastitog mezheba.

Proučavanje načela nužnosti izuzetno je važno u islamskoj pravnoj nauci i dobija sve veći značaj posebno u kontekstu istraživanja savremenih fikhskih pitanja. Ovim načelom može se dokazivati Božija milost prema ljudima, usklađenost Božijeg zahtjeva i pravne norme, postojanje izuzetka od pravila, odstupanje od stava usljed promjene okolnosti, dopuštanje praksi usmjerenih na olakšavanje ljudima u očuvanju njihovih nužnih interesa.

Pozicija načela nužnosti u islamskom pravu je po mnogo čemu jedinstvena i teško uporediva sa sebi sličnim načelima. Izvori ovog načela su mnogobrojni, specifičnosti brojne, a posljedice raznovrsne. U načelu nužnosti razum čini cjelinu s Tekstom, logika s Objavom, a neprolazne šerijatske vrijednosti s pravničkom fleksibilnošću.

Načelo nužnosti omogućava muslimanima da, bez obzira na razlike, vrijeme i mjesto, rješavaju konkretne izazove kada su ugrožene nužne vrijednosti (*darūrijjāt*: život, razum, vjera, čast, imetak). U takvim slučajevima dopušta se privremeno, na najmanju mjeru svedeno odstupanje od opće norme.

Rukovođen intencijama Šerijata i načelom očuvanja nužnih vrijednosti, ovaj rad daje pregled definicija i izvora, razrađuje uslove primjene i ilustrira ih kratkim savremenim primjerima.

Primjena načela nužnosti na neki je način obilježavanje crvenih linija Šerijata. Ono što se ne bi moglo smatrati dopuštenim po osnovu primjene ovog načela, ostalo bi u sferi nedopuštene prakse za muslimana. Načelo nužnosti često je krajnji oslonac u

definiranju pitanja dopuštenosti i adaptibilnosti islamskog prava. Ukoliko se pravilno koristi, daje optimalna rješenja u kompliciranim životnim izazovima i dilemama.

Ovaj rad ostaje ograničen na usulsko-metodološki okvir načela nužnosti, bez empirijskog prikaza institucionalnih fetvi i sudske prakse. Predloženi okvir testiran je na dvije ilustrativne studije slučaja. Buduća istraživanja mogu proširiti evaluaciju na druge oblasti (finansije, medicinu, manjinski fikh) i uporediti ishode između škola prava.

Izvori načela nužnosti u klasičnim fikhskim zbornicima

Ključni kur'anski tekstovi: 2: 173; 5: 3; 6: 119; 16: 115 – u kontekstu prisile ili gladi dopuštaju izuzetak od opće zabrane, čuvajući nužne vrijednosti (*darūrijjāt*). Hadis *lā ḍarar wa lā ḍirār* postavlja opće pravilo zabrane nanošenja i uzvratanja štete, čime se određuje granica i smisao odstupanja u nuždi, kao kur'ansko-hadiski korektivni okvir. U ovakvom čitanju, tekstovi postavljaju granice, dok načelo nužnosti djeluje kao operativno načelo izuzetka, a ne kao opći dokaz koji relativizira normu. Ovi tekstovi čine temelj kasnije pravne operacionalizacije načela nužnosti i prirodan su uvod u kasnije komparativne definicije i mezhepske formulacije.

Pravno utemeljenje načelu nužnosti daju tekstovi Kur'ana i autentičnog Poslanikovog sunneta. S pozicije *uṣūla*, načelo nužnosti nije samostalan dokaz, nego operativno načelo izuzimanja izvedeno iz Kur'ana, sunneta i *maqāṣida*. Njime se dokazuje pravna utemeljenost brojnih šerijatskih propisa, Tekstom definiranih kao stroge obaveze i stroge zabrane.

Druga vrsta izvora i pravne utemeljenosti načela nužnosti jeste princip opće dobrobiti (Kamali 2017: 290, 366; Ateeq 2020: 68–75) u postizanju kratkoročnih ciljeva i krajnjih intencija Šerijata. Načelo nužnosti primjenjuje se i na opća pravna pitanja i dileme, ali i na nove izazove koji nastaju u različitim društveno-pravnim kontekstima i vanrednim okolnostima. U tom značenju, ovo načelo u normiranju propisa može se posmatrati i kao racionalni i realni pravni dokaz.

Njena dvojna izvornost, tekstualna i racionalna, potaknula je učenjake da načelo nužnosti metodski utemelje, kodificiraju i sistematski razrade kao samostalno pravno načelo.

Metod i komparativni okvir

Rad načelu nužnosti (*ḍarūra*) pristupa analitičko-komparativno. Korpus obuhvata četiri mezheba (hanefijski, malikijski, šafijski, hanbelijski), ključne usūlske autore i definicijske leksikone (*taʿrīfāt*), te reprezentativne savremene studije o *ḍarūri* i srodnim institutima (*ḥāḡa*, *mašaqqa*, *ʿumūm al-balwā*, *ikrāh*). Primarni jezik analize je arapski, uz dopunsko konsultiranje relevantnih studija na engleskom i bosanskom jeziku. Engleski i bosanski korpus služi dopunskoj verifikaciji i kontekstualizaciji, dok je osnovna argumentacija građena na klasičnim arapskim izvorima i savremenim arapskim monografijama. Kriteriji uključivanja obuhvataju: (a) reprezentativne klasične izvore četiri mezheba i usūlske terminološke rječnike (*taʿrīfāt*); (b) savremene monografije/disertacije koje eksplicitno obrađuju načelo nužnosti ili je inkorporiraju u intencijski okvir; (c) radove na engleskom ili njihove prijevode na bosanski jezik kao i radove na bosanskom jeziku s jasnim metodološkim opisom. Iz pretrage su isključeni osvrti bez navođenja izvora, popularni prikazi i sekundarni tekstovi koji nisu potkrijepljeni provjerljivim izvorima. Analiza je sprovedena prema jedinstvenom analitičkom okviru: mezheb/autor – opseg zaštićenih vrijednosti (*darūrijjāt*) – dokazni prag – kontekst primjene (ilustrativni slučajevi) – ograničenja primjene (*dawābit*). Vremenski raspon kreće se od klasičnih, opće priznatih tekstova do recentnih monografija i disertacija (20–21. stoljeće), kako bi se uhvatila kontinuirana nit argumentacije, ali i vidjela metodološka artikulacija u savremenom periodu.

Komparacija se odvija u nekoliko međusobno povezanih slojeva. Najprije iz svakog izvora izdvajam polaznu (operativnu) definiciju načela nužnosti. Slijedi provjera opsega zaštićene vrijednosti. Da li se zaštita svodi na život i tjelesni integritet ili zahvata širi krug vrijednosti (život, vjera, razum, čast, imetak). Sljedeći korak je provjera dokaznog praga (izvjesnost naspram prevage vjerovatnoće, uz stručnu procjenu po potrebi) te

razgraničenje opsega primjene na opći situacijski okvir i uža područja (npr. obredi, nasljeđivanje). Treći korak razgraničava ograničenja primjene: načelo najnužnije mjere (*al-ḍarūra tuqaddaru bi-qadrihā*), privremenost i prestanak s nestankom uzroka, te zabranu nanošenja / uzvratanja štete (*lā ḍarar wa lā dirār*). Tek nakon toga donosi se sinteza o tendencijama: da li određena pravna škola ili autor teže užem, tekstualno restriktivnom pristupu, ili pak širem, *maqāṣidno* intoniranom okviru koji obuhvata sve zaštićene vrijednosti u islamu.

Analitički okvir kojim se služim sažet je u četiri koraka: tekst (Kur'an i sunnet) postavlja početnu granicu; *maqāṣid* određuje cilj; *dawābiṭ* sužava dopuštenje na najnužniju mjeru; primjena na slučajevima testira okvir. U tom okviru načelo nužnosti shvaća se kao operativno načelo izvedeno iz teksta i *maqāṣida*. Dopušta privremeno odstupanje od opće norme radi očuvanja nužnih vrijednosti, ali samo kada su kumulativno ispunjeni jasno određeni uslovi.

Definicija načela nužnosti u klasičnom islamskom pravu

U klasičnim fikhskim zbornicima načelu nužnosti dat je značajan prostor pri obradi pravnih termina, definicija, propisa i šerijatskih pravila. Al-Ġurġānī (u. 816. po H.) u svom djelu *Al-Ta'rīfāt* (1992: 120) ističe da je "načelo nužnosti (*ḍarūra*) u svom nazivu izvedenica od riječi *šteta* (*ḍarar*), te se stoga odnosi na svaku situaciju čija se šteta ne može izbjeći niti razumno ignorirati". Izvedene definicije načela nužnosti usklađene su s prihvaćenom metodologijom svake pravne škole u izvođenju i redoslijedu fikhskih propisa. Navest ćemo najprihvaćenije definicije načela nužnosti unutar četiri pravne škole islamskog prava.

Definicija načela nužnosti u hanefijskom mezhebu

Hanefijski pravnik Al-Ġaṣṣāṣ (u. 370. po H.) stanje nužnosti definira kao "strah za gubitak života ili određenih dijelova tijela u slučaju nečinjenja onoga što je po šerijatskom pravu u osnovi zabranjeno" (1985: 1/15). Ova definicija pretpostavlja dvije mogućnosti: da se osoba nađe u situaciji da je konzumacija mesa uginule životinje jedina dostupna hrana ili da uz postojanje

dopuštene vrste hrane bude prisiljena da konzumira zabranjenu iz straha za potencijalno ugrožavanje vlastitog života ili određenih dijelova tijela.

Hanefijski pravnik Aḥmad al-Ḥamawī (u. 1098. po H.) u komentaru poznatog hanefijskog djela *Al-Ašbāh wa al-naẓāir* od Ibn Nuğayma (u. 970. po H.) stanje nužnosti definira kao “stanje u kojem adresat (*mukallaḥ*) sigurno ili gotovo sigurno umire ukoliko ne konzumira ono što je po Šerijatu zabranjeno” (nedatirano, str. 1/119).

Definicija načela nužnosti u malikijskom mezhebu

Malikijski pravnik Aḥmad al-Dardīr (u. 1201. po H.) nužnost definira kao “strah, zasnovan na sigurnom saznanju ili procjeni, od sigurnog gubitka vlastitog života”, a u poznatom malikijskom djelu *Ḥāšiya al-Dusūqī*, nužnost je definirana kao “čuvanje ljudskih života od gubitka ili ogromne štete” (nedatirano, str. 2/138).

Definicija načela nužnosti u šafijskom mezhebu

Šafijski pravnik Ġalāluddīn al-Suyūṭī (u. 911. po H.) nužnim stanjem smatra “svaku situaciju u kojoj adresat ugrožava vlastiti život nečinjenjem onoga što je zabranjeno a što je isključivo u takvom slučaju dopušteno učiniti”, a zatim dodaje: “u takvoj situaciji je dopušteno poslužiti se zabranjenim” (nedatirano, str. 172).

Definicija načela nužnosti u hanbelijskom mezhebu

U hanbelijskom mezhebu postoji više različitih definicija načela nužnosti, ovisno o oblasti unutar koje je ovaj princip definiran. Preferirajuće mišljenje ove pravne škole jeste da se u normiranju šerijatskih propisa može pozvati na načelo nužnosti isključivo onda kad postoji realan strah za gubitak vlastitog života, i nikako drukčije. Međutim, postoje hanbelijski pravnici koji smatraju da nužnost obuhvata “strah za vlastiti život ili nanošenje ogromne štete”, kao i oni (Al-Mardāwī: 10/369) koji smatraju da nužnost podrazumijeva “strah za gubitak vlastitog života, zdravlja ili saputnika bez čije se pomoći ne bi spasili” ili “pod nužnim stanjem ovdje se misli samo na bojazan od propasti (*talaf*) i to je

ispravno mišljenje u mezhebu i ono je mišljenje Aḥmada ibn Ḥanbala (u. 241. po H.), koji je smatrao da je to stanje predgubitka života, to se navodi u *Al-Furū‘u*, a što su kategorički zastupali Al-Zarkašī (u. 794. po H.) i drugi” ili “... se boji od eventualne štete koja iz toga nastaje”.

Tabela 1: Tabelarni prikaz definicija načela nužnosti (*ḍarūra*) u ranom periodu islamskog prava

Mezheb/autor	Sažeta definicija načela nužnosti	Opseg (zaštićene vrijednosti)	Dokazni prag	Kontekst primjene (ilustrativni slučajevi)	Ograničenja primjene (<i>ḍawābiṭ</i>)
Hanefijski: Al-Ğaṣṣāṣ	Strah od gubitka života ili dijelova tijela bez činjenja onoga što je inače zabranjeno	Uži (život/tijelo)	Visok / <i>zann ġālib</i>	Hrana/piće, glad (uginulo)	Nema alternative; privremeno; najnužnija mjera
Hanefijski: Al-Ḥamawī	Smrt sigurna ili gotovo sigurna ako se ne učini zabranjeno	Vrlo uzak (život)	Vrlo visok (gotovo izvjesnost)	Životno ugrožavajuće situacije	Dopuštenje striktno minimalno
Malikijski: Al-Dardīr / Al-Dusūqī	Strah, utemeljen na sigurnom saznanju ili procjeni, od sigurnog gubitka života; otklon “ogromne štete”	Život + velika šteta	Visok + razumna procjena	Širi spektar štete, ne samo ishrana	Minimalna mjera; prestaje s uzrokom

Šafijski: Al-Suyūṭī	Ugrožavanje života nečinjenjem zabranjenog; tada je dopušteno posegnuti za zabranjenim	Uži (život)	Visok / pretežna vjerovatn oća	Izrazito tekstualno vođeno	Samo u nuždi i “koliko nužno”
Hanbelijski: više mišljenja (al-Mardāwī...)	Preferirano: pozivanje na ḍarūra samo kad postoji realan strah od gubitka života; kod nekih i “ogromna šteta” ili gubitak zdravlja/saput nika	Od užeg (život) do nešto šireg (zdravlje/s aputnik)	Visok	Ovisno o autoru; oprezna upotreba	Privremen ost; minimalna mjera; prestanak s uzrokom

Četiri mezheba dijele istu “jezgru” načela nužnosti: dopuštenje je privremeno, vezano za nestanak uzroka, i svodi se na najnužniju mjeru, uz pretpostavku da nema dopuštene alternative. Restriktivniji hanbelijski okvir proizlazi iz tekstualnog opreza i nastojanja da izuzeci ne postanu pravilo. Malikijski okvir, uz visok dokazni prag, pragmatično priznaje kategoriju ‘ogromne štete’ kao relevantnu, čime otvara prostor za okolnosti izvan pukog spašavanja života. Hanefijske i šafijske formulacije ostaju strogo vođene tekstem i neposrednom opasnošću, a širina primjene se radije postiže kroz druga načela (npr. *ḥāḡa*) nego kroz načelo nužnosti. Razlike se pojavljuju u opsegu zaštićene vrijednosti i dokaznom pragu. Hanefijska i šafijska literatura u pravilu zadržava uži fokus na zaštiti života i tjelesnog integriteta. U hanefijskoj tradiciji (Al-Ğaṣṣāṣ; potom Al-Ḥamawī) dokazni prag je vrlo visok,

katkad gotovo na nivou izvjesnosti štete. U malikijskoj pravnoj školi (Al-Dardīr, Al-Dusūqī) dokazni prag ostaje visok. Istovremeno, ‘ogromna šteta’ se izričito priznaje kao relevantna kategorija, pa se opseg primjene širi i izvan pukog spašavanja života. Hanbelijska škola u pretežnoj liniji ostaje najrestriktivnija: mjerilo je realan strah od gubitka života. Ipak, pojedini autori bilježe nijanse koje uvažavaju zdravlje ili pomoć saputnika u opisu nužde. Bez obzira na nijanse među pravnim školama, najčešći kontekst primjene ostaje klasičan (ishrana, prisila). Suština je ista: načelo nužnosti ne mijenja samu normu; privremeno se mijenja samo način primjene, i to do najnužnije mjere radi očuvanja zaštićene vrijednosti. Hanbelijski autori, koji načelo nužnosti pretežno vežu za neposrednu opasnost po život, drže se čitanja teksta u kojem se izuzeci ne šire izvan jasnih kur’ansko-hadiskih okvira, a analogija se zadržava na minimalnoj mjeri. Oprez je ovdje metodološki: izuzetak ne smije postati nova norma. Kod pojedinih hanbelija ipak se javljaju nijanse (zdravlje/saputnik) kada je šteta verifikovana i kada bi izostanak izuzetka generirao veću povredu svrhe propisa. Ovakva restrikcija čuva odnos tekst–izuzetak i smješta načelo nužnosti na kratak, revizibilan hodogram primjene.

Iz ovih podudarnosti i razlika slijedi da načelo nužnosti treba metodološki smjestiti kao strogo ograničeno načelo izuzetka, izvedeno iz teksta i *maqāṣida*, koje čuva hijerarhiju dokaza i svodi odstupanje na najmanju potrebnu mjeru.

Metodološki status načela nužnosti

U ovom radu načelo nužnosti se tretira prvenstveno kao operativno načelo izvedeno iz tekstualnih dokaza i ciljeva Šerijata (*maqāṣid*). Time se omogućava privremeno odstupanje od opće norme onda kada je ugrožen krug zaštićenih vrijednosti (*darūrijjāta*), ali isključivo u granicama jasno definisanih uslova i ograničenja (*dawābiṭ*). Takvo pozicioniranje čuva red prioriteta dokaza: tekst (Kur’an i sunnet) ostaje temelj, a *darūra* ne postaje “opći” dokaz koji relativizira propise, nego strogo ograničeni mehanizam izuzetka. Primjena *darūre* ne ide protiv *qaṭ’ī* tekstova, a u domenu *ẓannī* tekstova vodi se načelom minimizacije odstupanja i *ẓann ḡālib* procjene. U situacijama sukoba koristi i štete (*maṣlaḥa/mafsada*), načelo nužnosti djeluje kao funkcionalni

dokaz (*dalīl*) na nivou preferiranja (*targhīḥa*), ali nikada izvan granica nužnog minimuma niti suprotno jasnom tekstu. Tako se tekstualna strogoća usklađuje s realnim stanjem adresata, a fleksibilnost ostaje kontrolirana i podložna reviziji. Prestaje čim prestane uzrok, a svako pozivanje na nuždu mora biti obrazloženo i provjerljivo.

Uslovi i ograničenja (*ḍawābiṭ*) primjene načela nužnosti (*ḍarūra*)

Načelo nužnosti u ovom radu ima status uskog izuzetka. Može se privremeno odstupiti od opće norme samo ako je ozbiljno ugrožena zaštićena vrijednost (život, vjera, razum, čast ili imetak) i tek pošto se pouzdano utvrdi da dopušteno rješenje ne postoji. Takvo odstupanje obavezno se zadržava na najnužnijoj mjeri (*al-ḍarūra tuqaddaru bi-qadrihā*), vremenski je vezano za uzrok i prestaje onoga časa kada uzrok prestane. Ono ne smije proizvoditi jednaku ili veću štetu drugima (Kozlić 2005: 243), u skladu s općim pravilom *lā ḍarar wa lā ḍirār*, i ne poništava tuđa prava bez neposrednog i dokazivog razloga najviše nužde. Procjena se zasniva na dovoljnom dokaznom pragu – znanju ili prevagi vjerovatnoće (*zann ḡālib*) – uz oslonac na stručna mišljenja u područjima koja to traže (npr. obredoslovlje, nasljeđivanje). Takvo shvatanje čuva hijerarhiju dokaza i sprečava da se *ḍarūra* pretvori u neograničenu dozvolu. Svako pozivanje na načelo treba biti jasno obrazloženo i, gdje je prikladno, dokumentovano radi naknadne provjere.

Izvori načela nužnosti u savremenim fikhskim studijama

Savremeni islamski pravници uvidjeli su značaj i važnost izučavanja teorije načela nužnosti i iznalaženja praktičnih modela njezine primjene u gotovo svim oblastima ljudskog djelovanja. Uvažavajući tu činjenicu uložili su ogroman napor u definiranju principa, vrsta pravnih normi na koje se odnose, uvjeta valjanosti, podudarnosti i razlika u odnosu na druge šerijatske principe i norme. Od sredine 20. stoljeća pišu se zasebni naučni radovi i disertacije o teoriji nužnosti. To je bio početak novog pristupa iznalaženju rješenja za sve složenija pitanja globaliziranog svijeta. Preporuke tih studija išle su u pravcu da se ispituju i druga srodna

načela te da se utvrdi stepen podudarnosti i razlika među njima. Sedamdesetih godina 20. stoljeća prvi put se javljaju zasebne naučne studije o načelu potrebe (*ḥāḡa*), opravdanja (*‘udr*), poteškoće (*mašaqqa*), opće nevolje (*‘umūm al-balwā*), prisile (*iḍṭirār*), intencija Šerijata (*maqāṣid*) i zaštićenih vrijednosti (*al-darūrijāt al-ḥamsa*) u šerijatskom pravu.

Osim naučnih radova koji u svome naslovu govore o načelu nužnosti (*ḍarūra*, *iḍṭirār*), koje ovdje nećemo navoditi jer su uglavnom spomenuti na kraju ovog rada u popisu literature, vrijedi spomenuti zasebne studije koje su napisane u oblasti savremenih fikhskih tema, od kojih izdvajamo sljedeće:

‘Abd al-Raḥmān ibn Šālih al-‘Abd al-Laṭīf, *Al-Qawā‘id wa al-ḍawābiṭ al-fiqhiyya al-mutaḍammīna li al-taysīr*, riječ je o dvotomnom djelu o načelu olakšavanja (*taysīr*) u islamskom pravu. Autor detaljno donosi pregled 56 šerijatskih pravila u čijoj se primjeni preferira načelo olakšavanja a ne otežavanja (*tašdīd*) muslimanske prakse. Zatim navodi 11 principa kojih se treba pridržavati pri korištenju načela olakšavanja u razumijevanju i primjeni islamskih normi.

Y‘aqūb ibn ‘Abd al-Waḥḥāb al-Bāḥusayn, *Qāida al-Mašaqqa taḡlib al-taysīr – dirāsa naẓariyya ta’šīliyya taṭbīqiyya*, studija govori o teoriji načela poteškoće (*al-mašaqqa*), njezinoj utemeljenosti u izvorima Šerijata i praktičnoj primjeni u svakodnevnom životu muslimana. Studija je napisana u četiri poglavlja na 615 stranica i značajan je doprinos izučavanju savremene metodologije šerijatskog prava. U predgovoru se kaže da je ovo prva cjelovita i zasebna studija o teoriji poteškoće (*mašaqqa*) u islamskom pravu. Isti autor je na Fakultetu za islamsko i pozitivno pravo pri Univerzitetu Al-Azhar odbranio doktorski rad o temi *Raf al-ḥaraḡ fī al-šarī‘a al-islāmiyya – dirāsa uṣūliyya ta’šīliyya*. Rad govori o teoriji otklanjanja neprijatnosti (*ḥaraḡ*) u islamskom pravu. Rad je napisan u tri poglavlja na 527 stranica.

Muslim ibn Muḥammad ibn Māḡid al-Dawsarī, *‘Umūm al-balwā – dirāsa naẓariyya taṭbīqiyya*, rad govori o načelu opće nevolje (*‘umūm al-balwā*) kojoj su izloženi muslimani jednog vremena, o teorijskom definiranju stanja kod učenjaka usula i njezinoj primjeni kod islamskih pravnika, kroz primjenu šerijatskih

pravila u praksi muslimana u rješavanju globalnih pitanja. Rad je napisan u četiri poglavlja na 515 stranica.

Aḥmad ibn ‘Abd al-Raḥmān ibn Nāṣir al-Rašīd, *Al-Ḥāḡa wa aṭaruhā fī al-aḥkām – dirāsa naẓariyya taṭbīqiyya*, studija govori o teoriji načela potrebe (*ḥāḡa*) u šerijatskom pravu. Napisana je u četiri poglavlja na 901 stranici i vrijedan je doprinos savremenom izučavanju metodologije islamskog prava.

Nakon naučne valorizacije studija i prezentiranih teza na prestižnim islamskim univerzitetima, pristupilo se objavljivanju tih radova i uvođenju teorije nužnosti u silabuse katedri za islamsko pravo.

Savremeni islamski pravници mogli su lakše pristupiti normiranju novonastalih pravnih pitanja, argumentirajući svoje stavove načelom nužnosti. Muslimani koji su postavljali pitanja bili su u prilici dobiti odgovore koji su im bili primjenjivi i prihvatljivi u vremenu i prilikama u kojima su se našli.

Ključan aspekt načela nužnosti jeste to što se njime osigurava izvornost suštine islamskog vjerovanja i prakse (Azhar et al. 2024: 3119), prilagođavajući formu partikularne šerijatske norme datim okolnostima. Muslimani takav način argumentacije podržavaju i prihvataju. To je samo po sebi vrlo važno s obzirom na prihvaćen stav uleme da se muslimani neće složiti o nečemu što je zabluda. Na taj je način sačuvana bit islama. Bez obzira na neka odstupanja od izvornih pravnih rješenja klasičnih islamskih pravnikā, možemo reći kako se ponajviše zahvaljujući naporu savremenih islamskih pravnikā u primjeni načela nužnosti sačuvala suština islama na način da radnje koje su u osnovi zabranjene ostanu zabranjene, a da se ono što se smatra dopuštenim tako i tretira. Pravna rasprava vodi se o manje jasnim pitanjima, što je bilo i bit će predmetom neslaganja islamskih pravnikā.

Možemo konstatirati da će se ovom i njemu srodnim načelima u budućnosti davati sve veći prostor i značaj u teorijskom razmatranju i praksi islamskog prava. Značajan broj propisa muslimanskih manjina temelji se na načelu nužnosti, kao i određeni broj propisa međunarodnog prava. Također, značajan broj pitanja u oblasti obreda naslanja se na načelo nužnosti.

Definicije načela nužnosti u savremenom islamskom pravu

Definicije načela nužnosti kod savremenih islamskih pravnika suštinski se ne razlikuju od definicija klasičnih islamskih pravnika. Razlika je narativne prirode u smislu sažetosti ili opširnosti. Neki savremenici su, po uzoru na klasične pravnike, načelo nužnosti specificirali u oblasti hrane, pića i prisile. Takav pristup je pogrešan, jer tretira samo dio nužnih situacija. Drugi pravnici načelo nužnosti posmatraju u najširem mogućem kontekstu savremenih životnih pitanja pojedinca i zajednice.

Tako je nužnost, prema mišljenju Muḥammada Abū Zahra (u. 1974), “stanje straha za vlastiti život u slučaju nekorištenja u osnovi Šerijatom zabranjene radnje ili straha za gubitak cijele imovine” ili “kada se osoba nađe u situaciji ugroženosti egzistencijalnih interesa (*al-maṣlaḥa al-ḍarūriyya*) i nema mogućnosti izlaska iz takve situacije bez posezanja za zabranjenim, što opet može ugroziti određena prava drugih osoba” (nedatirano, str. 43 i 362).

Profesor Muṣṭafā al-Zarqā (u. 1999) nužnost definira kao “opasno stanje, poput slučajeva prisile ili smrti od gladi, iz kojeg se može izići jedino posezanjem za zabranjenim” (1998: 991).

Savremeni islamski pravnik dr. Wahba al-Zuhaylī (u. 2015), nakon detaljne analize definicija klasičnih islamskih pravnika, zaključuje da je “nužnost iznenadna situacija koja čovjeka dovede u opasnost ili veliku poteškoću, na način da se plaši posljedica nanesene štete ili pričinjene neprijatnosti po život, tijelo, čast, razum, imetak i sve što se dovodi u vezu s navedenim ljudskim vrijednostima; kad se samo po sebi nameće obavezujućim ili dopuštenim posezanje za činjenjem zabranjenog djela ili ostavljanje činjenja obavezne radnje, ili odgađanje, a sve s ciljem otklanjanja realno moguće štete, u skladu s postojećim šerijatskim normama” (1997: 64).

Savremeni islamski pravnik dr. Yūsuf Qāsim (1993: 80) nužno stanje definira kao “strah od gubitka života ili imetka”. U pojašnjenju razloga odabira ove definicije navodi da se referirao na mišljenje malikijskih pravnika koji su načelo nužnosti posmatrali krajnje uopćeno i kroz sva stanja koja se odnose na očuvanje zaštićenih ljudskih vrijednosti.

Kao odabranu definiciju, izdvojit ćemo onu koju je u svojoj doktorskoj disertaciji ponudio Džamīl Muḥammad ibn Mubārak (1998: 28). Nakon što je naveo i analizirao definicije klasičnih i savremenih islamskih pravnika, ponudio je svoju definiciju načela nužnosti u islamskom pravu kao “strah od sigurne ili pretpostavljene propasti ili ogromne štete po bilo koju od zaštićenih vrijednosti čovjeka”.

Iz navedenih definicija moguće je izvesti dva zaključka:

- a) definicije načela nužnosti kod klasičnih i savremenih šerijatskih pravnika veoma su slične;
- b) upotreba načela nužnosti u valorizaciji ljudskih postupaka pojavljuje se tamo gdje je potrebno otkloniti opasnost po ljudski život i njegove egzistencijalne interese.

Na osnovu svega navedenog, načelo nužnosti dopušteno je primjenjivati radi očuvanja kruga zaštićenih vrijednosti (*ḍarūriyyāt*) – života, vjere, razuma, časti i imovine – samo kada su kumulativno ispunjeni ograničavajući uslovi (*ḍawābiṭ*): a) stvarna ili realno vjerovatna prijetnja propasti ili velike štete (*zann ḡālib*, uz stručnu procjenu prema potrebi); b) nepostojanje dopuštene alternative u datom trenutku; c) najnužnija mjera zahvata (*al-ḍarūra tuqaddaru bi-qadrihā*), uz privremenost i prestanak s prestankom uzroka; d) zabrana nanošenja / uzvraćanja štete (*lā ḍarar wa lā ḍirār*) i nepovredivost tuđih prava (*ḍarūra* ne poništava pravo drugoga); e) ne derogira kategoričke tekstove (*qaṭʿiyyāt*) niti pretvara izuzetak u pravilo. U tom okviru, *ḍarūra* ne znači da “sve zabranjeno postaje dopušteno”, nego da se ograničeno i ciljano suspendira zabrana samo onoliko koliko je nužno za otklanjanje konkretne prijetnje zaštićenoj vrijednosti. Ne obuhvata djela poput ubistva, silovanja, mučenja i sistemskog kršenja tuđih prava, osim neposredne nužne odbrane od agresije (što se pravda posebnim pravilima). Primjerena definicija stoga glasi: “Načelo nužnosti je stanje u kojem ozbiljna, dokaziva prijetnja propasti ili velikoj šteti pogađa jednu od zaštićenih vrijednosti, pa se – bez dopuštene alternative – privremeno i samo do najnužnije mjere dopušta odstupanje od zabrane radi otklanjanja te štete, bez derogacije kategoričkih tekstova i prava drugih.”

U navedenim definicijama primjetan je utjecaj učenjaka usula koji stanje nužnosti promatraju kroz prizmu intencija Šerijata, odnosno po tome da bi neprimjenjivanje načela nužnosti dovelo do gubitka ljudskih života ili uništenja njihovih nužnih interesa. Zbog toga se islamski pravници slažu s teoretičarima u široj, a ne užoj definiciji načela nužnosti “ako ne bi posegnuo za zabranjenim – stradao bi”, tako da je sadržaj zabranjenog ostavljen nedefiniran, a način posezanja za tim načelom prepušten procjeni svakog slučaja pojedinačno.

Savremene definicije zadržavaju klasičnu “jezgru” – privremenost i minimalnu mjeru – ali tendiraju ka širem, *maqāṣidno* artikuliranom opsegu (ulazak časti, razuma i imovine u punom profilu zaštićenih vrijednosti). Al-Zuhaylī i Ibn Mubārak sistematiziraju načelo nužnosti unutar jasnih ograničenja (minimalna mjera, prestanak s uzrokom, *lā ḍarar*), čime se operativno rješavaju savremeni slučajevi bez relativizacije teksta. Abū Zahra i Qāsim posebno otvaraju imovinsku sferu, dok Al-Zarqā ostaje bliže modelu prisile i gladi, naglašavajući nužni karakter odstupanja.

Tabela 2: Tabelarni prikaz definicija načela nužnosti (*ḍarūra*) u savremenom periodu islamskog prava

Autor	Sažeta definicija načela nužnosti	Opseg zaštićene vrijednosti	Dokazni prag	Kontekst primjene (ilustrativni slučajevi)	Ograničenja primjene (<i>ḍawābiṭ</i>)
Muḥammad Abū Zahra	Ugroženost života ili gubitak cijele imovine, stanje bez izlaza osim posezanja za zabranjenim	Život + imovina	<i>Zann ḡālib</i> + razumna procjena	Širenje na imovinske nužde	Izuzetak, ne pravilo; minimalna mjera
Muṣṭafā al-	“Opasno	Osnovno	Visok /	Modelni	Ne derogira

Zarqā	stanje” (prisila/glad) iz kojeg se izlazi jedino posezanjem za zabranjenim	područje: život i zdravlje	praktični racionaliz am	slučajevi prisile i gladi	tekst; strogo ograničeno
Wahba al- Zuḥaylī	Iznenadna opasnost ili velika poteškoća s realnim strahom od štete po život, tijelo, čast, razum, imetak; dozvola činjenja zabranjenog / odgode obavezne radnje radi otklanjanja štete, u okviru norme	Puni krug <i>darūrijjāt</i>	<i>Zann</i> <i>ḡālib</i> + ekspertiz a po potrebi	Sistematičan <i>maqāṣidni</i> okvir	Kumulativni <i>ḍawābiṭ</i> : minimalna mjera, privremenos t, <i>lā ḍarar</i> , prestanak s uzrokom
Yūsuf Qāsim	Strah od gubitka života ili imovine; referenca na malikijsku generalnost	Život + imovina	<i>Zann</i> <i>ḡālib</i>	Generalizira n pristup	Granice preuzete iz klasičnih pravila
Ġamīl Ibn	Strah od sigurne ili	Puni krug	Izvjesnos t ili	Definicija fokusirana	Naglašena minimalna

Mubārak	pretpostavlja ene propasti ili ogromne štete po bilo koju zaštićenu vrijednost	<i>darūrijāt</i>	prevaga vjerovatno će	na vrijednosti	mjera; širi ali kontrolisan opseg
---------	--	------------------	-----------------------------	-------------------	---

Načelo nužnosti (*ḍarūra*) nije otvorena dozvola (Al-Raysuni 2009: 264–265; Begović 2005: 194), nego disciplinirano načelo izuzetka: mjeri se najnužnijom mjerom i prestaje s uzrokom. *Hāḡa* može, kad je opća (*‘āmma*) i dokazano raširena, poprimiti snagu nužde, ali ni tada ne prelazi granice minimalne mjere i pravila *lā ḍarar wa lā ḍirār*.

Na komparativni okvir nadovezuju se dvije kratke ilustracije savremene primjene: jedna iz obredoslovlja (*ibadāt*), druga iz nasljednog prava (*mīrat*).

Primjena načela nužnosti u *ibadātima*: vrijeme bacanja kamenčića (džemreti)

Savremeni hadž izvodi se u okolnostima masovnosti u kojima se sigurnosni rizik ne može u potpunosti neutralisati. Tekstualni ideal ostaje Poslanikov, a. s., primjer; no iskustvo gužvi i nesreća otvara pitanje dometa načela nužnosti u određivanju termina bacanja kamenčića. Klasične rasprave bilježe tri orijentacije: pristup koji dopušta iza polovice noći (hanbelijski i šafijski autori, uz savremene islamske pravnike), pristup koji početak veže za zoru (hanefijski i malikijski) te pristup koji razlikuje između fizički slabih i snažnih, dopuštajući olakšicu prvima na temelju hadiskih predaja o ranijem bacanju. U savremenom okviru (Safian 2010: 180–182), pitanje traži vrednovanje rizika po život i javnu sigurnost kroz načelo *lā ḍarar wa lā ḍirār* i ograničavajuće kriterije načela nužnosti.

Načelo nužnosti ovdje znači da je privremeno odstupanje od standardnog termina samo kada razumna procjena pokaže realnu prijetnju životu ili zdravlju. Odstupanje se svodi na najnužniju mjeru i prestaje čim nestane uzrok. U slučajevima predvidivo

opasne gužve može se odobriti raniji početak za fizički slabije i izloženije skupine. Također se može proširiti vremenski okvir bacanja kamenčića u danima tešrika, pod uvjetom da se očuva suština obreda i da se ne proizvede nova, veća šteta. Prioritet očuvanja života (*naḥs*) ima prednost nad formom termina, dok načelo minimalne mjere čuva prepoznatljivost obreda.

Time su kumulativno zadovoljeni uslovi i ograničenja (*ḍawābiṭ*) načela nužnosti. Traži se realna prijetnja zaštićenoj vrijednosti, izostanak šerijatski dopuštene alternative u kritičnom trenutku, ograničenje na najnužniju mjeru (vremenski i sadržajno) te prestanak odstupanja čim prestane uzrok.

Primjena načela nužnosti u nasljednom pravu (*mīrāt*): nasljeđivanje u mješovitim porodicama

U dijaspori i mješovitim sredinama pitanje nasljeđivanja među srodnicima različite vjere javlja se u dvostrukom okviru: pozitivno pravo koje predviđa nasljeđivanje bez obzira na vjeru, te fikh koji u većinskom tumačenju poznaje zabranu recipročnog nasljeđivanja. Tradicija bilježi većinski stav o zabrani, uz pojedinačne predaje koje otvaraju mogućnost nasljeđivanja muslimana od nemuslimana, što su savremena vijeća u manjinskom kontekstu ponekad uzela kao oslonac za razgraničenje štete i koristi. U praksi se najprije poseže za podjelom nasljedstva (*tarikā*) putem oporuke (*waṣīja*), do jedne trećine i poklonima za života (*hiba*). Ako bi osporavanje zakonom propisane podjele proizvelo veću štetu ili pravnu nemoć, takvu podjelu valja prihvatiti kao nužni minimum.

U okviru načela nužnosti, polazište je očuvanje nužnih vrijednosti: imovinski interes porodice ne derogira jasne tekstove, ali se sukob između pozitivnog poretka i fikhskog rješenja razrješava tako da se izbjegne veća šteta. Prvo se poseže za oporukom i drugim dopuštenim instrumentima. Ako pozitivno pravo obavezno propisuje nasljedni dio bez obzira na vjeru, njegovo prihvatanje može biti nužni minimum radi izbjegavanja veće štete. Time se ne mijenja norma o recipročnosti. Riječ je o privremenom uređenju posljedice koju musliman nije uzrokovao. Rješenje ostaje u mjeri nužnog: najprije se iscrpljuju dopušteni instrumenti (*waṣīja* i *hiba*). Ako to ne otkloni štetu, zakonom

propisani dio prihvata se kao privremeni minimum radi izbjegavanja veće štete. Time se ne mijenja norma o recipročnosti.

Ovi primjeri pokazuju kako načelo nužnosti, uz stroga ograničenja, čuva suštinu propisa i omogućava razumno upravljanje rizikom i štetom.

Definicije jasno upućuju da načelo nužnosti nadilazi primjer zabranjene hrane iz Kur'ana: obuhvata strah od gubitka života (*ḥawf al-mawt*), povredu nužnih vrijednosti, opća stanja nužde i sve što se uobičajeno ne može podnijeti (*mā lā yuḥtamalu 'ādatan*).

Značaj proučavanja načela nužnosti

Razrada primjene načela nužnosti zapravo predstavlja svojevrsnu kodifikaciju šerijatskog prava i umnogome pojednostavljuje primjenu Šerijata. Ova teorija je podjednako značajna za teorijski kao i za praktični nivo normiranja savremenih fikhskih pitanja, s obzirom na to da se bavi definiranjem stalnih društvenih promjena i stanja adresata u odnosu na pravnost i protivpravnost silom prilika nametnutih praksi. Proučavanje ove teorije rezultiralo je definiranjem njezinih sljedećih aspekata:

– Načelo nužnosti kao pokazatelj Božije milosti ljudima

U današnjem vremenu intenzivnih iskušenja i kriza kojima su izloženi muslimani, bez obzira na mjesto življenja, nužno je poznavanje oblasti islamskog prava koja se bavi razumijevanjem načela nužnosti. Ova teorija se ubraja u teorijsko-praktična usmjerenja ka olakšavanju i uvažavanju okolnosti i prilika unutar islamskog prava i kao takva predstavlja jasno znamenje Božije milosti koju je Uzvišeni spustio s posljednjom objavom najodabranijem čovjeku, Muhammedu, a. s.

– Načelo nužnosti kao pokazatelj usklađenosti zahtjeva Zakonodavca i zakonske norme

Brojni su pojedinačni slučajevi i prakse koje se temelje na teoriji nužnosti, kao i pravna mišljenja izdata u duhu ove teorije. Teorija nužnosti razrađuje moguće načine međusobne povezanosti opće metodologije i pravila s pojedinačnim normama. Sve je tako usklađeno i prirodno u odnosu na zahtjev i normu koja ga definira.

– *Načelo nužnosti kao izuzetak koji potvrđuje pravilo*

Utjecaj nužnosti na normiranje propisa proteže se izričito onoliko koliko iznosi stepen zadate nužnosti. Svaki propis temeljen na načelu nužnosti jeste izuzetak. Niti je stalan, niti vječan. Vezan je isključivo za postojanje stanja nužnosti i onog momenta kad prestaje stanje nužnosti – prestaje i propis zasnovan na njoj.

– *Načelo nužnosti kao pravna osnova uvažavanja zadatah okolnosti*

U izmjeni propisa zbog uvažavanja iznenadnih okolnosti adresata ogleda se fleksibilnost islamskog pravnog sistema koji vodi računa o prilikama, isprikama i stanjima adresata. Odredbe ovog pravnog sistema su ukorijenjene u dunjalučkim i ahiretskim interesima muslimana, zasnovanim na milosti, pravdi i dobroti. Može se reći da gdje god se nađe Šerijat, tu će se naći i opći interes, a gdje god se nađe opći interes, tu će se naći i Šerijat.

– *Uvažavanje načela nužnosti kao znak olakšavanja ljudima*

Poznavanje propisa o stanju nužnosti olakšava adresatima ispravno postupanje u savremenim fikhskim pitanjima. Teorija nužnosti propituje mogućnosti olakšavanja u teškim životnim situacijama, zamršenim pitanjima, stalnim promjenama pozicije i stanja muslimana u društvu. Nepoznavanje propisa o stanju nužnosti može biti uzrokom otežavanja, bilo činjenjem Šerijatom zabranjenog djela ili izostavljanjem činjenja Šerijatom obavezujućeg djela, a sve pod izgovorom olakšavanja i uz obrazloženja da je takav čin nužno opravdan. Ova teorija jasno pozicionira pravnost norme u odnosu na intenciju očuvanja nužnih interesa i olakšavanja stanja. Time načelo nužnosti, kao strogo ograničeno načelo izuzetka, ostaje most između svrhe propisa i realnog stanja adresata, bez preuređenja same norme.

Zaključak

Načelo nužnosti (*darūra*) u islamskom pravu predstavlja jedno od najvažnijih teorijskih uporišta za razumijevanje fleksibilnosti šerijatske norme. Svojom dvostrukom utemeljenošću

– u tekstualnim dokazima i racionalnoj prosudbi – ovo načelo omogućava pravnicima da, u okvirima šerijatske metodologije, odgovore na kompleksne izazove s kojima se suočavaju muslimani u savremenim kontekstima.

Uporedna analiza definicija načela nužnosti u okviru četiri mezheba, kao i u savremenoj fikhskoj misli, pokazuje visok stepen saglasnosti u pogledu njegove suštine: nužnost ne mijenja karakter norme, ali privremeno mijenja njenu primjenu, s ciljem očuvanja temeljnih ljudskih vrijednosti. Priznavanje nužnosti kao šerijatskog dokaza ne samo da potvrđuje bogatstvo i širinu islamske jurisprudencije već ukazuje i na duboku povezanost pravne norme s realnim životom adresata.

Teorija nužnosti tako ne predstavlja tek izuzetak od pravila, već metodološki most između šerijatskih intencija (*maqāṣid*) i konkretnog stanja čovjeka. Pravilna primjena ovog načela zahtijeva znanje, odgovornost i pažljivo uvažavanje okolnosti, jer u njegovoj zloupotrebi leži opasnost od relativizacije propisa.

Savremeni doprinosi ovoj teoriji pokazuju da će načelo nužnosti imati sve značajniju ulogu u normiranju novih fikhsko-pravnih pitanja, kako na nivou muslimanskih manjina, tako i u širem okviru globalnih izazova. Otuda se ovo načelo ne smije posmatrati kao pravna iznimka, već kao sistemski alat očuvanja šerijatske suštine u vremenu neprestane promjene.

Literatura

- ‘Abd al-Laṭīf (al-), ‘Abd al-Raḥmān ibn Šāliḥ, *Al-Qawā‘id wa al-dawābiṭ al-fiqhiyya al-mutaḍammīna li al-taysīr*, Islamski univerzitet u Medini, Uprava za naučna istraživanja, izdanje br. 48, Medina, 2003.
- Abū Zahra, Muḥammad, *Uṣūl al-fiqh*, Dār al-Ṭaqāfa, Egipat, nedatirano.
- Ateeq, Mohammad Monawwar, *A Critical Appraisal of Necessity (Darūra) in Islamic Law with Reference to Medical Fatwas*, University of Birmingham, 2020.
- Azhar, Nurul Husna; Zin, M. Z. Mohd; Abdul Rahman, Azhar, „The Concept of Necessity (Darurah) in Islamic Law and its Application in the Use of Blood Plasma in Medicine“, *Academy of Contemporary Islamic Studies*

- (ACIS), Universiti Teknologi MARA (UiTM), Sarawak Branch, Kota Samarahan, Malaysia, 2024.
- Bāḥusayn (al-), Y‘aqūb ibn ‘Abd al-Wahhāb, *Qāida al-Mašaqqa taḡlib al-taysīr – dirāsa naẓariyya ta’sīliyya taṭbīqiyya*, Maktaba al-Ruṣd, Rijad, 2003.
- Begović, Nedim, „Afirmacija koncepta darure u savremenju islamskoj jurisprudenciji“, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2005.
- Dardīr (al-), Aḥmad Abū al-Barakāt, *Ḥāšiya al-Dusūqī ‘alā šarḥ al-kabīr*, Dār al-Fikr, Bejrut, nedatirano.
- Dawsarī (al-), Muslim ibn Muḥammad ibn Māḡid, *‘Umūm al-balwā – dirāsa naẓariyya taṭbīqiyya*, Maktaba al-Ruṣd, Rijad, 2000.
- Ġaṣṣāš (al-), Aḥmad ibn ‘Alī Abū Bakr al-Rāzī, *Aḥkām al-Qur’ān*, Dār Iḥyā al-turāt al-‘arabī, Bejrut, 1985.
- Ġurḡānī (al-), ‘Alī ibn Muḥammad, *Al-Ta’rīfāt*, Dār al-Kitāb al-‘arabī, Bejrut, II, 1992.
- Ḥamawī (al-), Imam Aḥmad ibn Muḥammad Šihāb al-dīn al-Miṣrī al-Ḥanafī, *Ġamz ‘uyūn al-baṣāir ‘alā maḥāsin al-ašbāḥ wa al-naẓāir*, djelo poznato kao *Ḥāšiyat al-Ḥamawī*, nedatirano.
- Ibn Mubārak, Ġamīl Muḥammad, *Naẓariyya al-ḍarūra ḥudūduhā wa ḍawābiṭuhā*, Dār al-Wafā, Manama, 1998.
- Kamali, Mohammad Hashim, *Principi islamske jurisprudencije*, prijevod: Nedim Begović, Centar za napredne studije, Sarajevo, 2017.
- Kozlić, Osman, *Fikhska pravila*, El-Kalem – izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2005.
- Mardāwī (al-), ‘Alī ibn Sulaymān, *Al-Inṣāf fī ma’rifat al-rāḡih min al-ḥilāf*, Dār Iḥyā al-turāt al-‘arabī, Bejrut, nedatirano.
- Qāsim, Yūsuf, *Naẓariyya al-ḍarūra fī al-fiqh al-ḡināi al-islāmī wa al-qānūn al-ḡināi al-waḍ’ī*, Dār al-Nahḍa al-‘arabiyya, Kairo, 1993.
- Rašīd (al-), Aḥmad ibn ‘Abd al-Raḥmān ibn Nāšir, *Al-Ḥāḡa wa aṭaruhā fī al-aḥkām – dirāsa naẓariyya taṭbīqiyya*, Dār Kunūz Iṣbīliyyā, Rijad, 2008.

- Rejsuni (er-), Ahmed, Ciljevi šerijata: eš-Šatibijeva teorija, prijevod: Enes Ljevaković, El-Kalem – izdavački centar Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Centar za napredne studije, Sarajevo, 2009.
- Safian, Yasmin Hanani Mohd, Necessity (*Ḍarūra*) in Islamic Law: A study with special reference to the Harm Reduction Programme in Malaysia, University of Exeter, 2010.
- Šāwī (al-), Abu al-Abbas Ahmad ibn Muhammad, *Ḥāšiyat al-Šāwī ‘alā šarḥ al-ṣaḡīr*, nedatirano.
- Suyūṭī (al-), Ġalāluddīn, *Al-Ašbāh wa al-naẓāir*, Muassasa al-Kutub al-ṭakāfiyya, Bejrut, nedatirano.
- Zarqā (al-), Muṣṭafā, *Al-Madḥal al-fiqhī al-‘ām*, Dār al-Qalam, Damask, 1998.
- Zuḥaylī (al-), Wahba, *Naẓariyya al-ḍarūra al-šar‘iyya muqārana ma‘ al-qānūn al-waḍ‘ī*, Dār al-Fikr, Damask i Dār al-Fikr al-mu‘āšir, Bejrut, 1997.

SOURCES, DEFINITIONS, AND CONDITIONS FOR THE APPLICATION OF THE PRINCIPLE OF NECESSITY (ḌARŪRA) IN ISLAMIC LAW

Senad Ćeman, PhD

Abstract

The paper examines the principle of necessity (ḍarūra) in uṣūl al-fiqh and its role in temporarily deviating from general norms to preserve protected values (ḍarūrijāt) in Islam. The aim is to offer a systematic framework that encompasses sources and definitions, an operationalized comparative method, and a set of conditions and limitations for applying this principle to contemporary fiqh issues. The author employs an analytical and comparative method in analyzing classical and modern sources. The work operationalizes the method (selection criteria and comparison steps), provides a tabular classification of definitions, and highlights conditions and limitations (ḍawābiṭ) for applying the principle of necessity. Two brief examples of modern application (rituals and inheritance law) are presented, through which the assessment protocol is verified: text – maqāṣid – ḍawābiṭ – minimal measure – time restriction. The contribution of the paper is the systematization of definitions and the establishment of a practical framework for the responsible application of the principle of necessity in contemporary fiqh issues.

Keywords: principle of necessity, Shariah basis (ti'sīl), Islamic jurisprudence, legal methodology, madhhab, contemporary fiqh